

מגילת אסתר וסיפורו של האנדרדוג

ד"ר ענבל גור בן יצחק

הדברים הבאים נכתבים כהמשך לפרשנות דמותה של אסתר במגילה כמי שעושה מהפך מנערה צייתנית וכנועה לאישה אקטיבית, שבזכות תושייתה וחכמתה היא מושיעה את עמה וזוכה למעמד ולכוח בממלכה. כמו כן, בבסיס הדברים כאן מונחת פרשנותה של יוכי ברנדס בספרה 'שבע אמהות' לקונטקסט, שבו מסופר סיפור הצלת היהודים בפרס, ולמהלך המחוכם שעשתה אסתר כדי להציל את היהודים מגזירת השמדתם.

כפי שתיארה ברנדס בספרה, המגילה מגלה (או מסתירה, תלוי בהבנת הקורא/ת) סיפור בתוך סיפור. הסיפור הגדול אותו קוראים היהודים במשך שנים מספר על האיום שמהווים הפרסים על היהודים בעטיו של המן וסופו במהפך, שמביא לכך שהסיפור מסתיים בניצחונם של היהודים המעטים והנשלטים לכאורה על העמים הגויים, שהם הרבים ושולטים לכאורה. אך יש גם סיפור פנימי, שהכותב מציג באופן מפורש כבר בפתיחת 'המחזה'. בפרק א' מתארת המגילה בהרחבה את משתה שעשה המלך אחשוורוש לגברים בממלכה ובו הציג את גדולת תפארתו ובמשפט קצר מאוד מתארת המגילה את משתה הנשים שעשתה ושתי לנשים. המשך הדברים הוא שושי ממאנת לקריאת המלך לבוא אליו, שיציג אותה בפני אורחיו, ומהלך זה מתפרש על ידי שרי המלך ובראשם ממוכן כטרגדיה לאומית פוליטית, שמחייבת התערבות מיידית בחוק. בסיפור הפותח את המגילה מציג לנו הכותב/המחזאי את שליטתם של הגברים בממלכה (ובעולם כולו) ובתוך כך את שליטתם המגוחכת (והעצובה) על הנשים. גברים אלו נאלצים לעשות שימוש בכוח הזרוע ובחוקים על מנת להטיל שררה על הנשים הפורעות, כאשר למעשה חוקים נועדו להגן על החלשים בחברה. בפתיחה זו מניח כותב המגילה את סיפור הצלתם של היהודים בלב סערת מלחמת מינים בפרס, ואת הסוף כולנו יודעים, שהניצחון בכוח השכל והתחכום הוא בידי המיעוט הנרדף. נציגתן של שתי הקבוצות הנרדפות זו אסתר, שהיא גם המנצחת על המחזה כולו.

ועכשיו, הבא נקפוץ מעבר לשורות המחזה/המגילה ונבחן את הניצחון הזה בראי משמעותו של החג. בסוף המגילה מוצגת הסיבה לחג, שנקבע לדורות (אסתר ט):

(כ) וַיִּכְתֹּב מְרַדְּכֵי אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיִּשְׁלַח סְפָרִים אֶל-כָּל-הַיְהוּדִים אֲשֶׁר בְּכָל מְדִינֹת הַמְּלָךְ אַחֲשֵׁרוּשׁ הַקְּרוֹבִים וְהַרְחוֹקִים: (כא) לְקַיֵּם עֲלֵיהֶם לְהִיּוֹת עֹשִׂים אֶת יוֹם אַרְבָּעָה עָשָׂר לְחֹדֶשׁ אֲדָר וְאֵת יוֹם חֲמִשָּׁה עָשָׂר בּו בְּכָל-שָׁנָה וְשָׁנָה: (כב) כְּיָמֵים אֲשֶׁר נָחוּ בָהֶם הַיְהוּדִים מֵאִיְבֵיהֶם וְהַחֲדָשׁ אֲשֶׁר נִהְפְּדוּ לָהֶם מִיַּגוֹן לְשִׁמְחָה וּמֵאֲבֵל לְיוֹם טוֹב...

פורים הוא יום שמחה, הקלה ורווחה ליהודים על כך שנהפך גורלם מיגוון לשמחה ומאבל ליום טוב. המהפך הזה הוא הרעיון המרכזי של היום – ונהפוך הוא. וכפי שמספרת לנו המגילה, החלשים והמסכנים (היהודים או הנשים) הצליחו להפוך את גורלם ויצאו המנצחים והמנצחות. וכיצד קרה אותו מהפך? האם בזכות מזל טוב או גורל מכתוב כמו אותו הפור, שהוביל לאסון? האם בזכות נס פתאומי שפקד אותם? לא! גם משיח לא בא, ואפילו אלהים אינו מוזכר כאן. זה האנדרדוג שמציל עצמו בזכות הכוחות הפנימיים הגלומים בו. כוחות על שמחייבים אותו או אותה להתמודד נגד זרם נוראי, שהוא הגורל, שהוא המצב החברתי אליו נולדו. לאנדרדוג יש כוחות חבויים של תחכום, של הטמעה ושל עמידות, שבזכותם הוא או היא שורדים בעולם הזה. ולעיתים, מגיע איזה המן, שממש מרגיז את האנדרדוג ומאלץ אותה/ו לחשוף שיניים ובעיקר למצוא דרכי פעולה מתוחכמות ועל ידי כך להעפיל לפסגות, שרק מי שיודעת/ת לשרוד במצבי קשים

יכולה להגיע אליהן. חז"ל הכירו היטב את הדמות החתרנית הזו והזהירו מפניה: 'הזהרו בבני עניים שמהן תצא תורה' (בבלי, נדרים פא ע"א). ובמגילות כמו באגדות, כולנו אוהבים את הדמות הטובה והמסכנה, שעוברת תלאות וקשיים, זו שלא נולדה עם כפית של זהב בפה והיא אינה נוצצת בכישוריה. אך בשלב מסוים בסיפור, הכל תלוי בה ופתאום היא מתגלה בעוצמות, שאין לאף אחד אחר. זה משה רבנו המגמגם, זה פו מקונג פו פאנדה שכנגד כל הסיכויים הוא לוחם הדרקון; זה הארי פוטר הצנום והביישן שבו תלוי עתיד העולם במלחמה כנגד הרוע. כולנו מוצאים בדמויות אלו את התקווה להגשמת עצמנו וילדינו.

מגילת אסתר בחכמתה לא מראה רק את המטרה אלא גם מציגה בפנינו את הדרך החינוכית ליצירת דמות מטאורית, שפורצת גבולות ומשיגה את הבלתי מושג. הדרך הזו באה לידי ביטוי במילים אותן אומר מרדכי לאסתר, רגע לפני המהפך שהיא עושה בחייה (אסתר ד יג-יד):

יג) וַיֹּאמֶר מְרַדְכָי לְהָשִׁיב אֶל אֶסְתֵר אֶל תְּדַמִּי בְנִפְשֶׁךָ לְהַמְלִיט בֵּית הַמֶּלֶךְ מִכָּל הַיְהוּדִים: (יד) כִּי אִם הִרְשׁ תִּתְרַשְׁי בְּעַת הַזֹּאת רֹחַ וְהִצְלָה יַעֲמוּד לַיהוּדִים מִמְּקוֹם אַחֵר וְאַתְּ וְבֵית אָבִיךָ תֵּאבְדוּ וּמִי יוֹדֵעַ אִם לָעַתָּה הִנְעַתְּ לַמְּלָכוֹת:

עד לפנייה זו של מרדכי הייתה אסתר דמות כנועה לחלוטין. כל הפעלים הקשורים בה סבילים: היא נלקחת, מובאת, נאהבת, מוצאת חן בעיני כל הגברים, היא אינה מבקשת דבר, אינה פוצה פה ועושה את כל אשר מצווה עליה מרדכי. אז מגיעה נקודת המשבר הקיומית שפוקדת את היהודים בפרס (אולי בשל גאוותו של מרדכי שסירב להשתחוות להמן). ובתחילה, באופן אוטומטי, ציווה מרדכי על אסתר ללכת ולהתחנן לפני המלך. אולם, אסתר סירבה בטענה הגיונית שהיא חוששת על חייה. סביר מאוד שחיי הארמון ערבים לה מאוד והיא אינה ממחרת לאבד אותם וחופץ מזה, כבר יש לה אדון חדש. אז מבין מרדכי, ששפחה צייתנית לא יכולה לעשות מעשה נועז באמת, כמו זה שהוא מבקש להטיל על אסתר. רק אישה אמיצה ועצמאית יכולה להצליח בתפקיד חשוב שכזה. על כן, משנה מרדכי את גישתו ומפסיק להתייחס אל אחייניתו הצעירה (היא עדיין צעירה בשנים בסביבות גיל עשרים) כאל ילדה שעליה לציית לו, אלא כאל אישה שאמנם ניצבת בעל כורחה אל מול תהום אך בידיה גם כוח הבחירה והאחריות להשלכותיו. את דבריו מסיים מרדכי בהעצמתה של אסתר ואומר לה שכנראה שלא בכדי שהיא הגיעה למעמדה, יש לה תפקיד משמעותי ומסוכן אך גם יש ביכולתה לקיימו, וזה בידה. מרדכי נושב מצד אחד בכנפיה אך מצד שני מותיר לה את פרישת הכנפיים, את המעוף והנסיקה. זוהי נקודת השיא של המחזה, לב הסיפור, הרעיון שעבורו נכתבה המגילה ואותו הכותב רוצה שנבין היטב, ולכן נקודת השבר והפריצה מודגשת. הקו המבחין בין מה שהיה למה שיהיה הוא חד והוא מובא בתגובתה המידית של אסתר יחד עם ההשלכות המיידיות של בחירתה על סביבתה (אסתר ד טו-יז):

טו) וַתֹּאמֶר אֶסְתֵר לְהָשִׁיב אֶל מְרַדְכָי: (טז) לֵךְ כְּנוֹס אֶת כָּל הַיְהוּדִים הַנִּמְצָאִים בְּשׁוֹשׁוֹן וְצוּמוּ עָלַי וְאַל תֹּאכְלוּ וְאַל תִּשְׁתּוּ שְׁלֹשֶׁת יָמִים לְיָמֵי לֵילָה וְיוֹם גַּם אֲנִי וְנַעֲרֹתַי אֲצוּם כֵּן, וּבְכֵן אָבוֹא אֶל הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר לֹא כָדָת וְכֹאֲשֶׁר אָבְדָתִי אָבְדָתִי: (יז) וַיַּעֲבֵר מְרַדְכָי וַיַּעַשׂ כְּכֹל אֲשֶׁר צִוְתָהּ עָלָיו אֶסְתֵר:

אסתר מחליטה לקחת עליה את המשימה הגדולה הזו. קופצת למים ומתחילה לשחות. מיד היא נכנסת לדמות האחראית ומתחילה לחלק פקודות, אך בכל זאת היא אינה פזיזה. כיאה וכראוי לאישה שקולה, שרוצה להצליח במשימתה, היא לוקחת פסק זמן של עצירה – צום של שלושה ימים – למחשבה ולתכנון תכנית הפעולה שלה. בסוף היום השלישי, שהוא הדד-ליין אותו הציבה, אסתר איננה מהססת ומתחילה להוציא לפועל את תכניתה, וכמו במהלכים מדויקים של משחק

שח-מט, בזכות ניתוח פסיכולוגי מדויק של 'אויביה' היא מנהלת קרב אסטרטגי גאוני ובשני מהלכים היא מנצחת – שח ומיד אחר כך מט.

יוכי ברנדס הסבירה באופן מבריק את תכנית הפעולה של אסתר. אסתר זיהתה את נקודת החולשה של כל אחד מאויביה – המלך אחשוורוש והמן. אסתר זיהתה כי חולשתו של אחשוורוש היא בשליטה בנשים, ואני אוסיף גם כי חולשתו היא בצורך שלו באחיזה במלכות בכלל (די צפוי ממלך). את חולשתו של המן זיהתה אסתר בצורך האובססיבי שלו בכבוד. ומה עשתה אסתר? הזמינה את המלך ואת המן משנהו לבוא לביתה בערב למשתה אינטימי מאוד, שרק שלושתם לוקחים בו חלק. בכך גרמה אסתר לקנאתו מחד של המלך בהמן (מה פתאום מוזמן הוא ומשנהו למשתה כל כך אינטימי עם המלכה?), ומאידך לזחיחותו של המן ולגאוותו מן הכבוד אשר ניתן לו. בסוף אותו הלילה הלך המן וסיפר לחבריה על הבילוי שזכה לו בהזמנתה של המלכה ואילו המלך, נדדה שנתו. מחשבות טורדות את נפשו של אחשוורוש והוא מבקש שיקראו לו מספר הזיכרונות. מכל מה שמקריאים לו נתפסת דעתו על מקרה מן העבר, שבו ביקשו סריסיו להתנקש בו ומרדכי הציל אותו, אך דבר לא ניתן לו בתמורה. ברנדס הצביעה על כך כי לא סתם מקרה זה אינו מניח את דעת המלך, כי גם כעת הוא חושש שיש מי שמנסה לרשת את מקומו – המן. מחשבותיו של המלך מקבלות חיזוק כאשר הוא שואל את המן 'מה לעשות לאיש אשר המלך חפץ ביקרו?' (אסתר ו ז), וזה, שחושב שמדובר בו, משיב לו שילבישו אותו בבגדי המלך, שירכיבו אותו על סוס המלך ושיניחו כתר מלכות על ראשו. כלומר, המן מביע במפורש שהוא רוצה להיות כמו המלך, או בעצם המלך. בשלב הזה היחסים מעורערים עד יסוד. בערב השני, כאשר שוב מגיעים המלך והמן למשתה בבית המלכה, על פי בקשתה, המהלך של הפללת המן הוא קל. באותו ערב מגלה אסתר לאחשוורוש כי יש מי שרוצה להשמיד את עמה והוא 'איש צר ואויב המן הרע הזה' (אסתר ז ו). המלך יוצא לנשום אויר בגינה ולהתעשת מהטלטלה בממלכה, וכשהוא חוזר הוא מוצא את המן נופל על אסתר, כשהיא על מיטתה, ומיד הוא זועק: 'הגם לכבוש את המלכה עמי בבית?!' המילה 'הגם', מבהירה ברנדס, מלמדת על החשדות שהצליחה מזימתה של אסתר לטעת בראשו של מלך. במילה 'הגם' אומר אחשוורוש: בנוסף לניסיון לכבוש ממני המלוכה, גם רצית לכבוש את המלכה. מי שהיו פעם בקבוצת מיעוט (ולאו דווקא מספרית), מי שנסיבות חייהן/ הגורליות הביאו אותן/ם לא להשתייך להגמוניה השלטת, לקליקה של המקובלים בכל תחום שהוא – חברתי, דתי, ערכי, מוסרי, עדתי, מגדרי וכו' – טעמו את טעמו המר של התסכול בקבלת המציאות הלא הוגנת כי יש שווים יותר ויש שווים פחות. הרבה פחות. כן, אנו (כל חברי קבוצת מיעוט שכזו), שבאנו מלמטה, מכירים את צרימתה של חריקת השיניים אל מול האליטה הדורסת. לנו יש תקרה גבוהה, רחוקה ובלתי עבירה, שהיא הרצפה שעליה דורכים האדונים. והרי שמענו כבר שהכל בראש, אבל מה לעשות, הראש הזה עובד על אוטומט כי כולנו מאמינים שאם זה המצב זו דרכו של הטבע, או דרכו של עולם, וכך צריך להיות. כדי לשנות את המצב צריך לא פחות ממפץ, שימחק את הכל ושנתחיל כולנו מהתחלה. אבל לפעמים יש ניסים, שכדי שהם יתרחשו צריך שיהיה מישהי או מישהו, שממש נאמין בה או בו ושהיא או הוא יאמינו בנו באמת.

הדברים הללו גם נקשרים למנהג המבטא יותר מכל את חג הפורים, מנהג שלא לשווא תפס בכל הקהילות – דתיות, שמרניות, חילוניות, חופשיות, מסורתיות וגם לא יהודיות – התחפשות.¹ הרי

¹ לא מן הנמנע שמנהג החגיגות שהיה נפוץ ביוון וברומא העתיקות לדיוניסוס, שחלק ממאפייניו הוא השתייה ושחרור הנפש מכבליה, או גם החגיגות לאל הבבלי מורדוך, הם המקור הקדום לפורים, שחז"ל בחכמתם 'גיירו' והתאימו לצרכי היהודים. גיור חג אינו דבר יוצא דופן אצל חז"ל כפי שמעידה הפיסקה בבלי, מסכת עבודה זרה, דף ח ע"א על

מן המפורסמות היא שאנו מתחפשות ומתחפשים למה שאיוותה לה נפשנו, למה שהיינו רוצות ורוצים להיות בעולם נטול גבולות. באמצעות התחפושות אנו מקיימים ומוציאים, ולו ליום אחד, משהו מתוכנו שהיה רוצה לצאת אך לא יכול בעולמנו המוגבל. למעשה, בפורים אנו שמים מסיכה ותחפושת בפשט אך בדרש, ברמז ובסוד אנו פושטים את התחפושת היום-יומית שלנו ועוטים את הכוחות הגלומים בנו. הופכים למה שאנו באמת במקום כלשהו נסתר בתוכנו. וכך יוצא, שאותו 'ונהפוך הוא' הוא היפוך של ההיפוך. זה לא שביום זה אנו הופכים עורנו למה שאיננו, אלא שיש גם היפוך של ההיפוך ובמהפך של ההתחפשות אנו בעצם מסירים רובד מסוים של התחפשות שלנו, של מסיכה שאנו עוטים כל השנה. כלומר, ההיפוך אינו התחפושת אלא זה ההיפוך בתודעה, שחשבנו שהפכנו למחופשים וגילינו בעומק שזה היפוך של היפוך והתחפושת היא מימד של אמת והאמת היא תחפושת. התבלבלתן/ם? תשתו משהו 'עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי' (בבלי, מגילה ז ע"ב), עד דלא ידע בין שקר לאמת, ואולי תבינו.